

Добридень Алла Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28, тел.: +380673659117, e-mail: alladobruden@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0786-0161>.

Макарчук Вікторія Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, м. Умань, вул. Садова, 28, тел.: +3809883994490, e-mail: makarchukvika10@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1383-121X>.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПОЗАУРОЧНОЇ РОБОТИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження виховання громадянських цінностей в учнів початкової школи у процесі позаурочної роботи. Важлива роль, в окресленій проблематиці, належить педагогам-практикам. Творчі, відповідно підготовлені вчителі, вміло проєктують розвиток громадянських цінностей школярів і прагнуть, щоб їхні вихованці не тільки усвідомлювали певні морально-правові категорії, а й прагнули до їх реалізації у своїй поведінці у докільлі. Великою мірою права і свободи молодших школярів залежать від позиції педагога, його громадянських якостей, патріотичної свідомості, національного характеру, громадянського світогляду.

Невід'ємна ділянка виховного процесу початкової школи належить позаурочній роботі, яка забезпечує гнучкість та цілеспрямованість виховної діяльності як в цілому, так і у вмілому її поєднанні з навчальною роботою, сприяє практичному оволодінню дітьми знань, які вони набувають на уроках. У процесі дослідницької роботи встановлено, що зміст громадянського виховання молодших школярів включає в себе взаємопов'язану діяльність вчителів-практиків і учнів з метою засвоєння системи знань, спрямованих на розвиток громадянських цінностей, почуттів і рис поведінки учнів початкової школи.

Також з'ясовано, що ефективність виховання громадянських цінностей зумовлюється спрямованістю виховного процесу, формами та методами його організації. З огляду на це класифіковано методи громадянського виховання, які стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення, що базуються на принципі багатосторонньої взаємодії. Встановлено, що успішна реалізація завдань нашої роботи можлива за умов поєднання різних форм громадянського виховання в позаурочній роботі учнів початкової школи.

Ефективність проведеної роботи підтверджено динамікою зростання рівнів виховання громадянських цінностей молодших школярів за визначеними критеріями: понятійний рівень громадянськості, громадська спрямованість особистості, якості особистості, громадянська активність.

Ключові слова: початкова школа, учні молодшого шкільного віку, громадянськість, громадянські цінності, громадянське виховання, позаурочна робота.

Dobryden Alla Volodymyrivna, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20300, Uman, Str. Sadova, 28, tel.: +380673659117, e-mail: alladobruden@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0786-0161>

Makarchuk Victoria Viktorivna, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20300, Uman, Str. Sadova, 28, tel.: +3809883994490, e-mail: makarchukvika10@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1383-121X>

PRIMARY SCHOOL STUDENTS' CIVIC VALUES DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF EXTRACURRICULAR WORK

Abstract. The article represents results of the study of primary school students' civic values development in the process of extracurricular work. In terms of the outlined issues an important role belongs to teachers-practitioners. Creative, appropriately trained teachers skillfully project students' civic values development and want them to realize certain moral and legal categories implementing them in their behavior in the environment. To a large extent, the primary school students' rights and freedoms depend on the teacher's position, his civic qualities, patriotic consciousness, national character, civic worldview.

Being an integral part of an educational process of primary school an extracurricular work provides flexibility and purposefulness of educational activities in general and in its skillful combination with an educational work it promotes a practical mastery of children's knowledge, acquired at the lessons. In the research process we have pointed out that the content of civic education of primary school students presupposes interrelated activities of teachers-practitioners and students in order to master the system of knowledge aimed at developing civic values, feelings and the features of behavior of primary school students.

It has also been found out that the effectiveness of civic values development is determined by the direction of an educational process, forms and methods of its organization. Consequently, the methods of civic education have been classified, which stimulate creativity, initiative, independent and critical thinking, based on the principle of multilateral interaction. It has been emphasized that a successful implementation of our research tasks is possible under the conditions of combining different forms of civic education in extracurricular activities of primary school students.

The effectiveness of the study is confirmed by growing dynamics of the development levels of primary school students' civic values according to the

determined criteria: a conceptual level of citizenship, civic orientation of the individual, personality qualities, civic activity.

Key words: primary school, primary school students, citizenship, civic values, civic education, extracurricular work.

Постановка проблеми. Проблема громадянського виховання учнівської молоді є надзвичайно актуальною і водночас складною, оскільки вона зумовлюється необхідністю державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім громадянам рівні стартові можливості для розвитку. Інтегрування України до світового співтовариства актуалізує необхідність переосмислити зміст виховання сучасного покоління.

Одним із завдань сучасної освіти й виховання є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів, виховання громадянина України як освіченої, творчої особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні риси, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, потреба у самовдосконаленні.

Досліджувана проблема громадянського виховання учнів початкової школи знайшла відображення у державних документах, а саме: «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні», «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України», «Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки», «Концепції Нової української школи» та інших законодавчих і нормативно-правових документах, де визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки інтерес до громадянського виховання розглядають у своїх дослідженнях вчені О. Абрамчук, О. Алексєєва, Р. Антонюк, І. Бех, Т. Белавіна, М. Боришевський, В. Бутенко, Л. Бутенко, С. Гнатенко, П. Ігнатенко, О. Киричук, В. Кремень, М. Євтух та інші.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка шляхів виховання громадянських цінностей в учнів початкової школи у процесі позаурочної роботи

Виклад основного матеріалу. Сьогодні багато учених та педагогів-практиків стурбовані реальним станом справ у системі громадянського виховання. Великою мірою права і свободи молодших школярів залежать від позиції педагога, його громадянських якостей, патріотичної свідомості, національного характеру, громадянського світогляду.

Практика роботи педагогічних колективів підтверджує, що творчі, відповідно підготовлені педагоги, вміло проєктують розвиток громадянських цінностей школярів і прагнуть, щоб їхні вихованці не тільки усвідомлювали певні морально-правові категорії, а й прагнули до їх реалізації у своїй поведінці у довіллі.

Ми погоджуємося з думкою педагога-практика Л. Душко: «Перед школою як соціальним інститутом стоїть складне і відповідальне завдання – виховати в учнів комплекс громадянських цінностей, глибоке розуміння ними належності до українського народу, до своєї Батьківщини, внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення української держави» [1].

Важливою ділянкою виховного процесу школи щодо виховання громадянських цінностей в учнів початкової школи належить позаурочній роботі, яка забезпечує гнучкість та цілеспрямованість виховної діяльності як в цілому, так і у вмілому її поєднанні з навчальною роботою, сприяє практичному оволодінню дітьми знань, які вони набувають на уроках.

Дослідженню проблеми громадянськості молодших школярів у позаурочній роботі присвячено дослідження Н. Гурик, яка представляє «громадянськість як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави, що є досить важливим засобом у вихованні громадянських цінностей молодших школярів» [2].

Заслуговує на увагу також психологічне дослідження Н. Михальченко, присвячене розвитку громадянської рефлексії молодших школярів. Автором була запропонована психокорекційна програма, в основі якої реалізовано спеціально побудовану модель розвивальних впливів на учнів початкової школи (поєднання навчальних, ігрових, практичних процедур тощо), що позитивно впливає на рівень сформованості громадянської самосвідомості учнів 1–4 класів [3].

Саме у початкових класах цілеспрямовано формуються основи системи знань про Україну, героїчні подвиги предків. Учні збагачуються духовними цінностями, закодованими у кращих творах фольклору, дитячих письменників. Школярі мають ґрунтовно знати доступні їхньому віку українські і пісні, казки, легенди, колядки, щедрівки, народні ігри тощо.

Сучасний педагог Кравчук Н. вважає: «У процесі громадянського виховання особливе значення має пізнання дітьми важливих епізодів із історії рідного народу, з життя і боротьби з ворогами видатних синів Вітчизни – богатирів, витязів, і славних воїнів-козаків. Герої казок, пісень дум та інших народних творів пробуджують глибокі і добрі почуття, викликають гордість за героїчне минуле, надихають на корисні справи, гуманне ставлення до інших людей» [4], що цілком імponує нашій проблематиці.

Отож, експериментальна робота здійснювалася на базі Синицької загальноосвітньої школи I–III ступенів Паланської сільської ради Уманського району Черкаської області та Берестівцецької початкової школи Паланської сільської ради Уманського району Черкаської області. У дослідженні взяли участь учні 4 класу у загальній кількості 30 осіб.

На початку експерименту, за допомогою методів бесіди та анкетування, ми визначили рівень сформованості громадянських цінностей в учнів 4 класу.

Враховуючи обмеженість знань, понять, бідність мови, недостатнє вміння викладати свої думки письмово, ми використали анкету з переліком відповідей та запитань:

1. Підкресли найголовніші з нижчеподаних рис, які, на твою думку, повинен мати справжній громадянин: дисциплінованість, наполегливість, потяг до знань, чесність, правдивість та справедливість, колективізм та товариська взаємодопомога, любов до рідного краю, гордість за свій народ, сміливість, мужність, добросовісна праця на користь суспільства, повага до інших національностей.

2. Де ти вперше почув (почула) слово громадянин? – В школі, в 1-му, 2-му, 3-му чи 4-му класі, на уроках, в дитячому садку, вдома, на вулиці, з радіопередач, телебачення, книг, журналів, газет з розповіді товаришів чи старших.

Потрібне підкреслити чи дописати.

3. Чи мали місце в твоєму житті патріотичні вчинки? – Так. Ні. Не знаю (потрібне підкреслити). Якщо так, то які саме?

4. Ти мрієш в своєму житті здійснити гідний вчинок? – Так. Ні. Не знаю (потрібне підкреслити). Якщо так, то який саме?

5. Кого з своїх близьких, знайомих, товаришів, героїв книг, кінофільмів ти вважаєш справжнім патріотом? Чому?

За цих умов молодшим школярам у першому запитанні анкети пропонувалося підкреслити чотири чи п'ять якостей, які, на їхню думку, повинні бути притаманні громадянину.

Друге, третє, четверте та п'яте запитання дають можливість виявити, де, коли і від кого діти отримали перші знання про громадянськість, які вчинки вони вважають патріотичними, громадянські спрямування та конкретне уявлення про громадянина.

Інформованість (знання) громадянськості, за нашим переконанням, можна вимірювати, виходячи з кількості підкреслених якостей, що безпосередньо відносяться до громадянських: любов до рідного краю, гордість за свій народ, Батьківщину Україну, працьовитість на користь суспільства, сміливість, мужність, відповідальність за свої вчинки.

Для вимірювання понятійного рівня громадянських цінностей молодших школярів нами розроблено наступні критерії оцінок:

➤ *інформованість повна* – школярем підкреслено 4–5 якості, що безпосередньо відносяться до громадянських, а у відповіді на п'яте питання вказано, кого та за які якості він вважає справжнім патріотом;

➤ *достатня* – учнем вказано людину чи літературного героя та якості, за які цю особистість можна вважати патріотом, але підкреслено лише три якості, що безпосередньо відносяться до громадянських;

➤ *часткова* – підкреслено одну якість, і дитина має певне уявлення про патріота-громадянина: вказано ім'я та найголовніші його якості.

➤ *інформованість низька* – школяр вказав чи не вказав ім'я та найголовніші якості патріота-громадянина, але підкреслив лише супутні якості громадянськості.

Аналізуючи відповіді учнів на перше запитання анкети, можна констатувати, що переважна більшість опитаних респондентів 68,2 % підкреслили більше двох якостей, що відносяться до громадянських, але разом з тим 76,3 % учнів вважають громадянськими супутні якості (дисциплінованість вважають громадянською якістю 100 % учнів, наполегливість – 44,2 %, потяг до знань – 58,6 %, чесність – 84,3 %, правдивість та справедливість – 94,2 %, колективізм та товариська взаємодопомога – 26,6 %).

Разом з тим, 70,0 % учнів не знають, що повага до інших національностей – це одна з найголовніших якостей, що має бути притаманна справжньому громадянину. Крім того, 60,2 % респондентів у відповіді на перше запитання підкреслили всі якості, перераховані в анкеті – як громадянські, так і супутні їм, що є свідченням невміння дітьми розрізняти ці дві групи якостей.

Переважна більшість школярів (86,4 %) вперше почула слово «громадянин» у школі, а саме на уроці «Я і Україна», 15,2 % – з розповіді товаришів чи старших, жодна дитина не відмітила, що вперше почула слово «громадянин» з радіопередач, телебачення, книг, журналів чи газет.

Проаналізувавши відповіді учнів на третє питання, слід констатувати факт, що деякі учні ототожнюють патріотичні вчинки з елементарними правилами поведінки чи етикету. Свідченням цього є наступні відповіді дітей на третє питання анкети: «Слухався маму з татом», «Нагодувала голодне кошенятко» тощо. Натомість 77,0 % дітей вбачають патріотичний вчинок у допомозі старшим, 16,4 % – в охороні довкілля.

У відповіді на 4 запитання анкети: «Ти мрієш у своєму житті здійснити гідний вчинок? Якщо так, то який саме?» помітна позитивна тенденція – відповідь 100 % учнів виявилася ствердною. Діти вбачають гідні вчинки у допомозі старшим, порятунку людей, захисті Батьківщини, охороні рослинного та тваринного світу.

Проте результати відповідей дітей на п'яте запитання анкети виявилися досить вражаючими: 39,4 % опитаних учнів не змогли відповісти на запитання, кого вони вважають справжнім патріотом, зокрема, 35,2 % вважають патріотами своїх рідних (маму, тата, бабусю та ін.), аргументуючи свій вибір позитивними рисами характеру своїх родичів, решта (28,6 %) вважають справжніми патріотами зарубіжних акторів кіно.

У процесі експерименту нами виявлено, що учням важко висловлювати свої думки не лише письмово, але й усно. Тому ми використовували методи спостереження за дітьми. Багато дітей із захопленням обговорювали найбільш яскраві епізоди переглянутого фільму, прочитаного оповідання, виступи українських спортсменів тощо.

Для діагностики розуміння учнями громадянськості та виховання громадянських цінностей нами було визначено наступну шкалу рівнів та критеріїв їх оцінок:

Високий рівень (24 %). Діти переважно вказують, що їхній громадянський вчинок полягає в добросовісному ставленні до навчання, праці, допомозі старшим, людям похилого віку і особливо учасникам та інвалідам Великої

Вітчизняної війни. Інші вважають, що цього для патріотичного вчинку недостатньо і тому на третє запитання відповідають: «Не знаю».

Тому можна вважати високим рівнем розуміння громадянськості, коли школяр і не вказує на наявність патріотичного вчинку, але його особистість спрямована на його здійснення.

Середній рівень (34 %) характерний достатнім розумінням понять громадянськості. Учні вказують, що їхня мрія – допомогти в майбутньому школі, селу, Батьківщині. Це високі громадянські почуття, але у зв'язку з тим, що молодший школяр не знає, в чому полягатиме його допомога, тобто ще не усвідомив цього, його розуміння громадянськості оцінюється середнім рівнем.

Низький рівень (42 %) – учень не може викласти своїх громадянських спрямувань, бо ще не усвідомив свого громадянського обов'язку. Тобто, дитина розуміє, які найголовніші громадянські цінності притаманні патріоту, але ще не може пов'язати з ними своїх спрямувань.

Проведений експеримент, дає підстави стверджувати, що виховувати громадянські цінності необхідно з початкової школи. Для цього необхідно оновити його зміст, урізноманітнити форми та методи більш сучасними, які б давали можливість залучити школярів до відповідної діяльності, забезпечити процес спілкування з однолітками з питань громадянськості, сприяти вияву інтересу до історії свого народу, своєї родини у позаурочній роботі школи.

У ході експерименту ми з'ясували, що ефективність виховання громадянських цінностей певною мірою залежить від цілеспрямованої виховної роботи, яка поетапно здійснюється педагогами-практиками.

Все, що закладається учням у період навчання і виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в школі першого ступеня громадянські цінності, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини.

У ході експерименту нами було запропоновано зміст знань про рідний край, який посилює учням молодшого шкільного віку:

1. Найвідоміші земляки. Що вони зробили для народу, держави?
2. Туристичний маршрут рідним краєм.
3. Наймальовничіший куточок району (річка, ліс, урочище). Чим він відомий?

Вінцем такої роботи у початковій школі є організація і проведення тематичного свята «Моє рідне село», у якому об'єднують свій творчий пошук молодші школярі, беруть участь батьки, видатні люди рідного краю. Вважаємо, що такий зміст роботи дасть можливість із року в рік закладати основи громадянської свідомості.

Щоб інформативний матеріал краще засвоювався дітьми і сприймався з більшим інтересом, попередньо здійснювали його мотивацію; розповідь педагога поєднувалася з практичною діяльністю учнів, їхньою безпосередньою участю в народних святах, театральних дійствах, творчою роботою на заняттях

з ручної праці та образотворчого мистецтва, з екскурсіями до майстерень народних умільців.

Важлива роль у виховному впливі відводилася народним іграм та іграшкам, за допомогою яких діти пізнавали національний дух народу, його високу мистецьку культуру.

При цьому ми прагнули, щоб робота з вихованцями проводилася без психологічного тиску на них, проходила здебільшого у контексті повсякденного життя, у формах, притаманних народу та максимально наближених до потреб дітей.

Важливим завданням експерименту було навчити учнів способам ділового і особистісного спілкування, співробітництва, толерантній і коректній формі зауважень, відстоюванню власної думки без використання недобррозумілих суджень та оцінок.

Натомість ми роз'яснювали можливі способи поведінки, які виражають бажання надати допомогу людям, підтримати ініціативу інших, учити справедливому ставленню до зауважень партнера, вчити умінню аргументувати заперечення, умінню переконувати співрозмовника.

У ході експерименту, з метою виховання громадянських цінностей в учнів 4 класу, педагоги-практики використовували низку практичних та творчих завдань:

- розгляд картин, що відображають знайомі для дітей життєві ситуації, які демонструють настрій, стани, поведінку дітей у довіллі (тривогу, хвилювання, страхи, образу) і реакцію старших людей або однолітків на ці стани самопочуття;

- читання художніх творів, зокрема народних казок, у яких змальовується певна ситуація, що втілює певний правовий зміст з наступним її обговоренням;

- вправи-практикуми: Нащо дітям права? Які обов'язки дітей? Чим відрізняються права дорослих і дітей?

- ігри-вправи, в яких дітям пропонують вирішення ситуацій з певним морально-правовим змістом;

- позитивна оцінка реальних проявів дітей, що відображає їхню громадянську спрямованість, чесність, гідність;

- конкурси на найкраще побажання, конкурс подарунків рідному місту, конкурс хвальків, чародіїв;

- дидактичні ігри: «Лото настроїв», «Підбери почуття»;

Усі ці методи доцільно використовувалися на основі комплексного підходу до організації всіх видів діяльності.

З метою виховання громадянських цінностей в учнів експериментального класу було організовано та проведено виховні заходи: «Я і моя родина» та «Мій родовід», як один з важливих напрямків реалізації програми нашого експерименту. Основними методами та формами роботи стали: ігрова діяльність, спільна діяльність батьків, дітей, членів їх родини. У ході заходів учні вивчали історію свого роду, організовували пошукову роботу по створенню свого родовідного дерева, вчилися записувати спогади старших

членів родини, разом з ними шукали цікавий фольклорний матеріал (казки, прислів'я, легенди, колискові тощо). Результатом проведеної роботи була презентація родинних фотоальбомів із зібраним матеріалом.

Організація виховних заходів дозволила розширити в учнів знання про свій родовід, усвідомити себе членом сім'ї, родини, учнем, жителем села; знань про мову, традицію, культуру українського народу, свій етнос.

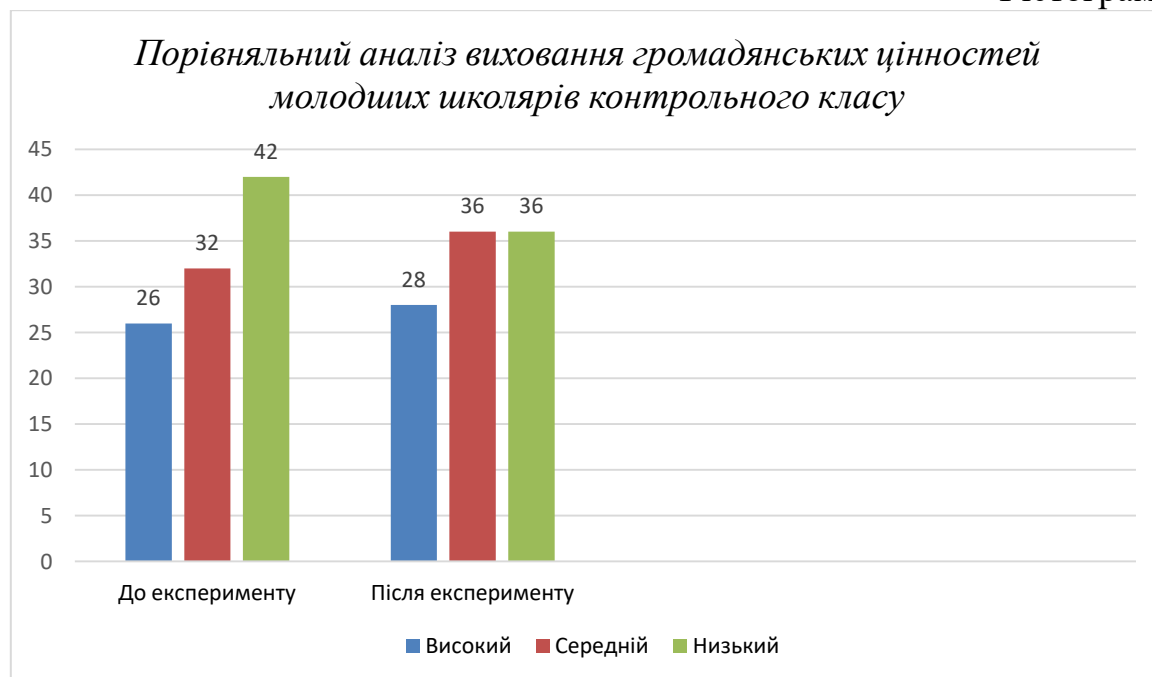
Аналізуючи роботу учнів контрольного класу ми побачили, що показники виховання громадянських цінностей майже не змінилися. У ході експерименту кількість учнів, віднесених до високого рівня в контрольних класах зросла до 28 %, до середнього рівня – зросла до 36 %; кількість учнів на низькому рівні знизилася до 36 %. Що представлено у таблиці 1 та зображено на гістограмі 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз виховання громадянських цінностей молодших школярів у контрольному класі

Рівні сформованості громадянських цінностей молодших школярів	Кількість учнів (у %)	
	Результати зрізу на початку експерименту	Результати зрізу в кінці експерименту
Високий	26	28
Середній	32	36
Низький	42	36

Гістограма 1

Так, у ході нашого експерименту кількість учнів, віднесених до високого рівня в експериментальному класі зросла до 34 %, до середнього рівня – зросла до 54 %; кількість учнів на низькому рівні знизилася до 25 %.

Дані представлено у таблиці 2 та зображено на гістограмі 2.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз виховання громадянських цінностей молодших школярів в експериментальному класі

Рівні сформованості громадянських цінностей молодших школярів	Кількість учнів (у %)	
	Результати зрізу на початку експерименту	Результати зрізу в кінці експерименту
Високий	24	34
Середній	34	54
Низький	42	12

Гістограма 2

За результатами експериментальної роботи, аналіз знань учнів щодо питань громадянського спрямування показує розширення і поглиблення знань про сутність громадянської вихованості, громадянські якості, притаманні патріоту своєї держави: почуття громадянського обов'язку, державна патріотичність, суспільна ініціативність, етнічність, громадянська відповідальність, громадянська дисциплінованість, повага до національних традицій в учнів експериментального класу порівняно з учнями контрольного класу прослідковується більш позитивна динаміка виховання громадянських цінностей.

Значною мірою результативність експерименту полягала у тому, що педагогом-практиком у позаурочну роботу учнів початкової школи було впроваджено ряд практичних та творчих завдань, а саме: читання художніх творів, ігри-вправи, дидактичні ігри, конкурси, години спілкування, виховні заходи, що позитивно позначилося на динаміці виховання громадянських цінностей в учнів експериментального класу, на відміну від учнів, які

навчалися за традиційною системою. У процесі дослідження встановлено, що зміст громадянського виховання молодших школярів включає в себе взаємопов'язану діяльність вчителів-практиків і учнів з метою засвоєння системи знань, спрямованих на розвиток громадянських цінностей, почуттів і рис поведінки учнів початкової школи.

Висновки. У представленій статті з'ясовано, що ефективність виховання громадянських цінностей молодших школярів значною мірою зумовлюється спрямованістю виховного процесу, формами та методами його організації. З огляду на це класифіковано методи громадянського виховання, які стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Також встановлено, що успішна реалізація мети нашої статті можлива за умов поєднання різних форм громадянського виховання в позаурочній роботі учнів початкової школи. Ефективність проведеної експериментальної роботи підтверджено динамікою зростання рівнів виховання громадянських цінностей молодших школярів за визначеними критеріями: понятійний рівень громадянськості, громадська спрямованість особистості, якості особистості, громадянська активність.

Подальших досліджень потребує проблема формування громадянських цінностей учнів початкової школи в умовах наступності у навчанні. Також в ключовою ланкою у професійній діяльності вчителя початкової школи є формування громадянської компетентності.

Література:

1. Душко Л. Реалізація громадянського виховання молодших школярів на основі краєзнавчої тематики курсу «Я і Україна». URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> (дата звернення: 18. 04. 2022.).
2. Гурик Н. Патріотизм як морально-духовна цінність особистості. URL: <http://kluby.if.ua/blog/view/patriotizm-iak-moralno-dukhovna-tsinnist-osobistosti> (дата звернення: 18. 04. 2022.).
3. Михайленко Н. Психокорекція патріотичної рефлексії молодших школярів. *Психологія і суспільство*. 2016. № 1. С. 121–126.
4. Кравчук Н. Громадянське виховання молодших школярів та його значення в сучасному освітньому процесі. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-gromadyanske-vihovannya-molodshih-shkolyariv-ta-yogo-znachennya-v-suchasnomu-osvitnomu-procesi-98847.html> (дата звернення: 18. 04. 2022.).

References:

1. Dushko L. (2022). Realizatsiia hromadianskoho vykhovannia molodshykh shkoliariv na osnovi kraieznavchoi tematyky kursu «Ja i Ukraina». URL: <http://osvita.ua/school/method/6504/> [in Ukrainian].
2. Huryk N. (2022). Patriotyzm yak moralno-dukhovna tsinnist osobystosti. URL: <http://kluby.if.ua/blog/view/patriotizm-iak-moralno-dukhovna-tsinnist-osobistosti> [in Ukrainian].
3. Mykhailenko N. (2016). Psykhokorektsiia patriotychnoi refleksii molodshykh shkoliariv. *Psykhohohiia i suspilstvo*. 2016. № 1. S. 121–126. [in Ukrainian].

4. Kravchuk N. (2022). Hromadianske vykhovannia molodshykh shkolariv ta yoho znachennia v suchasnomu osvithomu protsesi. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-gromadyanske-vihovannya-molodshih-shkolyariv-ta-yogo-znachennya-v-suchasnomu-osvithomu-procesi-98847.html> [in Ukrainian].